

DE SLAG BIJ OLDEBERKOOP, DIE NIET DOORGING (1232)

Sierd van Randen

Inleiding

In 1227 vindt de slag bij Ane plaats. Tussen Ane en Coevorden staan twee legers tegenover elkaar. Het ene leger wordt aangevoerd door de bisschop van Utrecht, Otto van der Lippe, het andere door de burggraaf van Coevorden en de drost van Drenthe, Rudolf van Coevorden. De bisschop wordt gesteund door vele edelen en ridders uit het Sticht zelf, uit Gelre, uit Holland en zelfs uit Westfalen. De rebellerende leenman Rudolf van Coevorden, die zijn eigen gang gaat en zich niets aantrekt van zijn “baas”, de bisschop, moet gestraft worden. Maar Rudolf wordt gesteund door de Drentse boeren. Waarschijnlijk/mogelijk doen de Drentse boeren dit, omdat de bisschop bepaalde belastingen wil verhogen.

Tussen beide legers ligt een moeras. De ridders gaan echter onvervaard op die boeren af. Met hun zware paarden en bewapening zakken de paarden weg in het moeras en er ontstaat een chaos. Dan slaan de Drenten met pijl en boog en bijlen toe. Het wordt een bloedbad.

Ongeveer 400 edelen en ridders sneuvelen. Ook bisschop verliest het leven. “De bisschop nemen ze gevangen, ze schudden hem uit en als kroon op hun wreedheid scheren ze met hun zwaard zijn tonsuur af, met huid en al; met messen snijden ze hem de keel af, ze hakken van alle kanten op hem in en maken hem af. Ten slotte trappen ze het ontzielde lichaam het moeras in en laten het wegzinken”(1).

Deze prachtige zinnen lezen we in de bekende narracio. Deze in het latijn geschreven kroniek heet officieel “Quedam narracio de Groninghe, de Trenthe, de Covordia”, te vertalen als “Een verhaal over Groningen, Drenthe, Coevorden”. Deze kroniek is geschreven door een onbekende geestelijke van Friese afkomst, die zeer duidelijk en partijdig aan de kant van de bisschop staat. Het is echter een unieke bron over gebeurtenissen in het noorden van Nederland uit de 12^e en 13^e eeuw. Verder weten we hier heel weinig van. In deze narracio worden voor het eerst bewoners van het gebied der Stellingenwerven genoemd. De naam Stellingwerf valt niet, maar Oldeberkoop wordt wel met name genoemd.

In deze narracio worden een paar dingen over het gebied der Stellingwerven en Oldeberkoop gezegd, waarvan de betekenis mijns inziens tot nu toe de Stellingwerfer historici is ontgaan (2). Daarover gaat dit artikel.

Het begin van de Drentse oorlog

Na de slag bij Ane en de dood van bisschop Otto van der Lippe wordt naarstig gezocht naar een nieuwe bisschop. Dit wordt Wilbrand van Oldenburg, op dat moment bisschop van Paderborn. Deze Wilbrand wordt overgeplaatst naar Utrecht, vooral om zijn militaire ervaring. Dat is ook wel nodig om de opstandige Drenten mores te leren. Bisschop Wilbrand pakt de zaken meteen kordaat aan. Binnen een aantal weken brengt hij zes legers op de been. Hij krijgt daarbij van alle kanten steun.

Ten eerste is de verontwaardiging over de moord op bisschop Otto van der Lippe groot. De 12^e en de 13^e eeuw zijn in Europa bij uitstek de eeuwen, waarin de godsdienst bloeit. Kerk, paus en bisschoppen staan in hoog aanzien. Velen beschouwen de strijd tegen de Drenten als een soort kruistocht. Ten tweede belooft bisschop Wilbrand aan alle deelnemers aan de strijd een volledige aflaat. Als je sneuvelt in de strijd ga je dus linea recta naar de hemel en hoef je je zonden in het vagevuur niet uit te boeten. Voor de gelovige middeleeuwer is dit een zeer aantrekkelijke gedachte. Ten derde is de nederlaag van een ridderleger tegen eenvoudige

1. *Narracio*, pag. 49.

2. *Bloemhoff*, pag. 21, 22; *Jager*, pag. 147, 154; *Oosterwijk 1952*, pag. 30-35; *Oosterwijk 1986*, pag. 72, 73.

boeren voor vele edelen een schande, die uitgewist moet worden. Als edelen dan ook nog bij de slag bij Ane familieleden hebben verloren is dit een extra reden voor wraak.

Steun van de Friezen

Bisschop Wilbrand krijgt hierbij opvallend veel steun van de Friezen, zowel van de Friezen uit het huidige Friesland als uit de Groninger ommelanden. De schrijver, zelf een Fries, is dan ook vol lof over de Friezen. Hij legt er de nadruk op, dat de Friezen niet verplicht zijn tot deze steun. “Ze zijn immers vrije mannen, vrij van elk juk van dienstbaarheid en van heerlijk gezag”. Maar ze doen dit “louter uit vroom mededogen en vanwege de gepredikte aflaat”. Ook stelt hij, dat ze “tot de strijd opgeroepen (worden) door hun pastoors, dekens, monniken, priesters en abten” (3). We zien hier het Rijke Friese Roomse leven van de middeleeuwen in volle glorie. In de 16^e eeuw zal daar, door de 80-jarige oorlog, een abrupt einde aan komen.

De zes legers

De 6 legers verzamelen zich in oktober 1228 op 6 verschillende plaatsen om van daaruit Drenthe aan te vallen. Van uit Groningen trekken vele Friezen en krijgslieden uit Bentheim Drenthe binnen om de motteburcht Nutspete (tussen Glimmen en Noordlaren) aan te vallen. De Drenten houden stand. Dit is echter het enige succes van de Drenten.

Bij Bakkeveen trekken een groep Friezen uit Westergo krachtadig het land binnen. Ze branden wat huizen plat en gaan vervolgens met buit beladen naar huis terug. Bij Oldeberkoop vallen Friezen uit Staveren en uit het gebied van De Lende de Drenten zo krachtig aan, dat die alvast maar begonnen waren gijzelaars te geven als genoegdoening voor de bisschop en de kerk.

Bij Coevorden zijn de Twentse ridders binnengetrokken; ze hebben heel Emmen geplunderd en platgebrand. Bij Ommen zijn de ridders uit Salland etc. door het moeras bij Avereest binnengetrokken om het gebied bij Ruinen in de brand te steken. De bisschop heeft zich vanuit Steenwijk bij Uffelte gelegerd. Hij valt vervolgens Ansen aan. Het Drentse leger slaat op de vlucht, waarna heel Ansen wordt platgebrand (4).

De aanval vanuit Oldeberkoop

In bovenstaande alinea's heb ik de gehele aanval op Drenthe door de bisschoppelijke troepen, zoals die beschreven wordt in caput 29, weergegeven om op die manier de gebeurtenissen bij Oldeberkoop in 1228 beter te kunnen duiden. De schrijver van de narracio is soms kort, onduidelijk of zelfs onhandig of onbeholpen in zijn formuleringen (5). Isoleer je de tekst over Oldeberkoop dan uit zijn verband, dan kan het erg onduidelijk worden wat de schrijver bedoelt te zeggen. “Bij Oldeberkoop vallen (de) Friezen krachtig aan”. Is er dan bij Oldeberkoop een veldslag geweest tussen het Friese leger en een Drents leger, zoals Overdiep suggereert (6)? Lees je het hele verhaal, dan is dat erg onwaarschijnlijk. Alleen bij Nutspete verdedigen de Drenten hun motteburcht en alleen bij Uffelte/Ansen is sprake van een Drents leger. Omdat Rudolf van Coevorden belangrijke bezittingen bij Ansen heeft, lijkt het er dan ook sterk op, dat hij daar het Drentse leger heeft samengetrokken.

Wat betekent het krachtig aanvallen dan wel? Hetzelfde als wat bij Emmen, Ruinen en vanuit Bakkeveen gebeurt. Het Friese leger rooft en plundert, de boerderijen onderweg worden platgebrand en het loslopende vee wordt verzameld. Dat laatste staat niet in de tekst, maar is een goede gewoonte van middeleeuwse legers. De mannen hebben recht op buit. De Drentse

3. Narracio, pag. 79.

4. Narracio, pag. 61.

5. Narracio, pag. XI, XII.

6. Overbeke, kaart 1228 omslag.

bevolking zal zijn gevlucht voor deze woeste horde. Kennelijk zijn er echter enige verstandige dorpsoudsten geweest, die een overgave hebben geregeld om op deze manier een einde te maken aan de verwoestingen. Daarbij zijn gijzelaars gegeven, die ongetwijfeld naar de bisschoppelijke burcht in Vollenhove zijn gebracht om daar enige maanden in gevangenschap te verblijven. Dat zal geen pretje zijn geweest!

Maar waar is Drenthe vanuit Oldeberkoop aangevallen? De narracio vertelt het niet. Men kan over Noordwolde naar Vledder zijn gegaan. Men kan via Tronde naar Elsloo zijn gegaan. Men kan via Makkinga richting Donkerbroek en Haule zijn gegaan. Toch lijkt me de richting Makkinga en dan naar Oosterwolde/Langedijke/Appelscha de meest voor de hand liggende. Daar was waarschijnlijk de meeste buit te behalen en men hoefde niet over de Kuunder of De Lende. Maar enig bewijs, dat juist deze dorpen zijn aangevallen is er natuurlijk niet. De Friese troepen gaan vervolgens terug naar Oldeberkoop. Of ze hier een overwinningfeest hebben gevierd met het gestolen vee aan het spit en of de Oldeberkopers daar vrolijk aan mee hebben gedaan, weten we niet. Het is ook mogelijk dat de troepen met hun buit meteen weer naar huis zijn gegaan. Maar iets anders is wel duidelijk. De Friezen van De Lende, de latere Friezen van Stellingwerf, hebben meegewerkt aan het plunderen en brandschatten van enige Drentse dorpen, die zich ongeveer 100 jaar later bij dezelfde Friezen van Stellingwerf zullen aansluiten. Dat kon in 1228 wel niemand bevroeden! Maar het kan verkeren (zei Bredero).

De verouderde theorie van Oosterwijk

Het relaas, zoals ik dat hier over de aanval vanuit Oldeberkoop heb gegeven, ben ik nog nergens in de Stellingwerfse geschiedenis tegengekomen. Dat heeft ongetwijfeld te maken met de onduidelijke zin over Oldeberkoop in de narracio. Daardoor zijn sommigen wellicht te voorzichtig geweest. Maar het heeft m.i. ook te maken met het gezag, dat Oosterwijk in de Stellingwerfse geschiedenis nog steeds geniet. Bij alle waardering, die ik voor de pioniersarbeid van Oosterwijk heb, moet me toch wel van het hart, dat hij bij de behandeling van de Drentse oorlog een paar behoorlijke bokken heeft geschoten. Zijn verhaal is nogal warrelig. Hij begint met de opmerking, dat de Friese strijders in Brokope samenkomen. Dat is juist. Vervolgens citeert hij de zin: “Tercio vero loco, qui est super Cunram fluvium apud Brokope” (7). Oosterwijk vertaalt deze zin als: “Op de derde plaats, ten noorden van de Kuunder bij Oldeberkoop”. Aangezien super boven betekent een hele voor de hand liggende vertaling. Maar je komt dan natuurlijk wel in Oudehorne uit! Vervolgens laat hij toch de troepen uit Oldeberkoop vertrekken, maar laat hij ze doormarcheren naar Bakkeveen, waar ze op de heide door de Drenten worden verslagen. Kennelijk voegen ze hier zich bij de troepen, die al in Bakkeveen waren. Deze beschrijving raakt kant noch wal. Het gaat in 1228 duidelijk om twee verschillende legers, die beide vrijelijk kunnen plunderen. Pas naderhand wordt het Friese leger twee keer bij Bakkeveen door de Drenten verslagen (8).

In 1989 is er een uitstekende vertaling van de narracio verschenen van de hand van Hans van Rij. Deze vertaling had Oosterwijk niet tot zijn beschikking. In de inleiding legt Van Rij uit, dat de schrijver van de narracio een Friese geestelijke is, die kijkt vanuit het noorden. Dit blijkt uit allerlei aanduidingen in de loop van zijn verhaal (9). Zijn kaart ligt a.h.w. ondersteboven; het zuiden is boven, het noorden is beneden! Een correcte vertaling van de zin over Oldeberkoop moet dan ook zijn: “Op de derde plaats, ten zuiden van de Kuunder bij Oldeberkoop”! En dan komen we klip en klaar in Oldeberkoop terecht.

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken, dat Oosterwijk hier “gevangen” heeft gezeten in zijn eigen theorie, dat Oldeberkoop hoorde bij de 12 Drentse dorpen, die zich kort voor 1328 aansloten bij de Friezen van Stellingwerf. Natuurlijk is gewoon slordigheid ook een

7. Narracio, pag. 60.

8. Oosterwijk, 1986, pag. 72,73,154,155; Jager, pag. 147.

verklaring, maar het moet voor Oosterwijk toch een beetje “raar” geweest zijn, dat Friese troepen zich verzamelen in een Drents dorp om Drenthe aan te vallen. Nu we dankzij de ontdekking van het Stellingwerf Landrecht door Oebele Vries weten, dat Oldeberkoop bij het Friese Stellingwerf hoorde, is deze hobbel geen hindernis meer.

Het verdere verloop van de Drentse oorlog

In 1228 boeken de legers van bisschop Wilbrand grote successen. Rudolf van Coevorden en de Drenten leveren zich over aan de genade van de bisschop. Rudolf moet het kasteel van Coevorden inleveren en wordt afgezet als schout van Drenthe. Eilert van Benheim neemt zijn functie over.

Ook de Drenten krijgen zware straffen opgelegd. Hoewel ze die deemoedig accepteren, wordt er uiteindelijk maar één uitgevoerd. Dit betreft de verplichting om een klooster te stichten met 25 kloosterlingen, die dagelijks moeten bidden voor het zielenheil van bisschop Otto en de andere gevallen van Ane. Dit wordt, na enige verwickelingen, het nonnenklooster Maria in Campis in Assen. Zo komt Drenthe aan zijn hoofdstad.

Maar binnen een jaar slaat Rudolf van Coevorden terug. Met een list neemt hij het kasteel van Coevorden weer in. Prompt sluiten de Drenten zich weer bij hem aan. Er volgen nu verschillende gevechten, wapenstilstanden en arbitrage door Friese abten. Hierbij vallen de Drenten in 1230 Steenwijk binnen en verjagen de troepen, die bisschop Wilbrand daar bijéén had gebracht. Wellicht hebben deze bisschoppelijke troepen zich niet zo netjes gedragen, want er zijn aanwijzingen, dat de bevolking van Steenwijk zich vanaf dit moment achter de Drenten schaart. Op zijn minst is Steenwijk neutraal. Hiermee stelt Steenwijk zich op tegen de bisschop. Pas eind 13e eeuw wordt Steenwijk weer een bisschoppelijke stad (10).

De moord op Rudolf van Coevorden

In 1231 nemen de ontwikkelingen een verrassende wending. Rudolf van Coevorden gaat met slechts één metgezel naar het legerkamp van de bisschop in Hardenberg. Is dit domheid, argeloosheid of pure arrogantie geweest?? In ieder geval loopt het slecht voor hem af. De stomverbaasde bisschop wil nog wel met Rudolf onderhandelen, maar zijn dienstmannen nemen Rudolf (de moordenaar) en zijn metgezel gevangen. Volgens de narracio verzet de bisschop zich tegen deze gang van zaken, maar willen zijn mannen niet luisteren. Bisschop Wilbrand gaat dan naar Utrecht om te bidden. Tijdens zijn afwezigheid worden Rudolf van Coevorden en zijn metgezel ter dood veroordeeld en geradbraakt. De narracio wringt zich in allerlei bochten om aan te tonen, dat bisschop Wilbrand hieraan onschuldig is. Dat komt niet erg geloofwaardig over (11).

Na deze dubbele moord in Hardenberg is de bisschop het momentum duidelijk kwijt.

Tegenover de moord op bisschop Otto van der Lippe staat nu de moord op Rudolf van Coevorden. De stand is a.h.w. 1-1. De Drenten vechten verbeterd verder, het optreden van de bisschoppelijke legers kenmerkt zich door lauwheid.

De strijd in 1231

Toch geeft bisschop Wilbrand het niet op. In oktober 1231 brengt hij opnieuw 5 legers op de been. De Friezen van Oostergo en Hunsingo kunnen bij Nutspete niets bereiken. De Friezen van Staveren, Westergo, Bornego en Smalingerland worden bij Bakkeveen door een “achterbakse, vervloekte overval” op de vlucht gejaagd (12). Er vallen bijna vijftig doden. De legers bij Hardenberg, Ommen en Vollenhove wachten eerst af wat de Friezen presteren. Na

10. Van Heel, pag. 56.

11. Narracio, pag. 75,77.

12. Narracio, pag. 79,81.

de dubbele nederlaag van de Friezen besluiten ze naar huis te gaan. Het wordt dus een *débaclé* voor bisschop Wilbrand.

Vergeleken met 1228 is Oldeberkoop dus afgefallen. Ik vermoed een verband met de val van Steenwijk. Ook de Friezen van De Lende worden niet genoemd. Maar in Vollenhove komen 1600 ruiters en 4000 man voetvolk bijeen. Het kan zijn, dat de Friezen van De Lende hierin verstoep zitten, maar erg zeker is dat niet. De opdracht voor dit leger bij Vollenhove is “bij Wittelte tegen Steenwijk strijden” (13). Dit is een nogal cryptische zin in de narracio. Ik “vertaal” dat maar in een opdracht om eerst Steenwijk te heroveren en dan door te stoten naar Wittelte. Maar deze opdracht wordt dus niet uitgevoerd. Toen het ging regenen, ging men naar huis.

De strijd in 1232

Gestimuleerd door de steun van de Friezen doet bisschop Wilbrand in de herfst van 1232 toch opnieuw een poging de Drenten in het gareel te brengen. Weer brengt hij 5 legers op de been, maar weer gaat het mis. Bij Nutspete zijn er felle gevechten, maar de Friezen en Groningers bereiken niets. Bij Bakkeveen lijden de Friezen van Staveren tot aan de Boorne voor de tweede keer een rampzalige nederlaag. De bisschop zelf voert een sterk leger aan om Coevorden in te nemen, maar ondanks enige aanvankelijke successen wordt dit leger toch weer teruggejaagd naar Hardenberg.

Maar er zijn nog twee legers. Eén daarvan is tegen Steenwijk gericht (contra Steenwiic). Maar dat is “louter om schrik aan te jagen en dat gebied te bewaken, want het was maar een klein legertje”. Kennelijk heeft de bisschop het opgegeven om Steenwijk te heroveren. Maar het andere is een leger “uit het gebied van de Kuunder en De Lende tegenover Oldeberkoop (contra Brokope); het telde ruim vierduizend lichtgewapende Friezen, die niets gedaan hebben dat het vermelden waard is” (14).

Dit citaat uit de narracio heb ik met opzet onderstreept. De zin is erg kort en lastig om te interpreteren. Maar er is iets gebeurd in Oldeberkoop. Zolang de theorie van Oosterwijk opgeld deed, dat Oldeberkoop een Drents dorp was, is deze zin nooit zo opgefallen. Maar nu ligt dit anders. Nu is deze zin m.i. van groot belang voor de Stellingwerfse geschiedenis.

De ommezwaai van Oldeberkoop

Oldeberkoop neemt in 1232 duidelijk een andere positie in dan in 1228. Ik zie geen enkele aanleiding om te veronderstellen, dat Oldeberkoop in 1228 contra coeur de Friese troepen welkom heeft geheten. In de 12^e en 13^e eeuw speelden geloof en kerk een grote rol. Dat gold zeker ook voor Oldeberkoop. Dat blijkt wel uit die prachtige, maar ook dure, tufstenen kerk, die in de 2^e helft van de 12^e eeuw in Oldeberkoop gebouwd is. De verontwaardiging over de moord op bisschop Otto van der Lippe zal ook in Oldeberkoop groot zijn geweest. Zeker de pastoor zal bisschop Wilbrand op alle manieren gesteund hebben. Ik veronderstel dan ook, dat Oldeberkoop de Friese strijders ruimschoots van logies en ontbijt heeft voorzien, voordat zij tegen de Drenten ten strijde trokken. Maar nu, vier jaar later, ligt alles anders!

Het lijkt op Steenwijk. Maar het is ook anders. In Steenwijk heeft eerst de bisschop troepen gelegerd en vervolgens zijn deze troepen door de Drenten verjaagd. Het is er mogelijk nogal ruig aan toe gegaan. Dit is allemaal niet gebeurd in Oldeberkoop. De narracio zegt er in ieder geval niets over. Waar ik het zeker mogelijk acht, dat Steenwijk aan de Drentse kant is gaan staan, acht ik dat voor Oldeberkoop weinig waarschijnlijk. Naderhand hoort Oldeberkoop niet bij Drenthe; dit geldt trouwens ook voor Steenwijk. Ik vermoed, dat Oldeberkoop zich min of

13. Narracio, pag. 79.

14. Narracio, pag. 90, 91.

meer neutraal heeft verklaard en vervolgens duidelijk geweigerd heeft om opnieuw als dorp te fungeren van waaruit Friese troepen Drenthe kunnen aanvallen. Dat betekent natuurlijk wel, dat Oldeberkoop zich hier duidelijk tegen de bisschop keert.

Maar bisschop Wilbrand accepteert dit niet. Zijn plan zal geweest zijn om opnieuw via Oldeberkoop het “Stellingwerfse” deel van Drenthe aan te vallen. Nu wordt het een aanval gericht op Oldeberkoop. Steenwijk durft bisschop Wilbrand kennelijk niet aan, maar Oldeberkoop moet tot de orde geroepen worden. Althans, daar lijkt het sterk op.

De redenen voor de nieuwe houding van Oldeberkoop

Als eerste punt moet natuurlijk de invloed vanuit Steenwijk genoemd worden. Hoe die invloed heeft gewerkt zullen we nooit weten. Misschien is het heel simpel en is Steenwijk voor Oldeberkoop het voorbeeld geweest. Een tweede punt kan geweest zijn, dat een leger zich vaak niet zo netjes gedraagt. Na het vertrek van het Friese leger mocht Oldeberkoop de rommel opruimen. Een derde punt is, dat er in 1228 een aardige aanslag op de voedselvoorraden is gepleegd. Als vierde punt kan genoemd worden, meer in het algemeen, dat de steun voor de strijd tegen de Drenten, mede door de moord op Rudolf van Coevorden, ook in Oldeberkoop danig terug gelopen zal zijn. Wellicht is er zelfs enige sympathie voor de Drentse strijd ontstaan. Maar het belangrijkste punt is ongetwijfeld de positie van Oldeberkoop als grensdorp geweest.

Oldeberkoop als grensdorp

Een grensdorp heeft altijd betrekkingen over de grens. Dat geldt met name voor familiale betrekkingen. Oldeberkoper boeren zullen met Drentse vrouwen gehuwd zijn geweest. Omgekeerd zullen Oldeberkoper schonen zich met stoere binken uit Makkinga, Elsloo etc. verbonden hebben. Drentse boeren kunnen zich bij de oorspronkelijke ontginners aangesloten hebben. Er zullen ook vriendschappen over en weer gesloten zijn. En zo kunnen we doorgaan. Ik vermoed, dat het met name dit “Drentse element” in de Oldeberkoper samenleving is geweest, dat zich heftig tegen het opnieuw platbranden en verwoesten van de boerderijen en landerijen van hun familieleden en vrienden heeft verzet.

De spanningen in het dorp kunnen behoorlijk zijn opgelopen. Misschien is er een kleine burgeroorlog geweest, die door de “Drenten” in het dorp is gewonnen. Misschien zijn toen zelfs de meest fervente aanhangers van de bisschop het dorp uit gejaagd. Maar dit is speculatie. Men kan ook in goed overleg al snel na 1228 tot de conclusie zijn gekomen, dit was eens, maar nooit weer! We weten het niet. We kennen slechts het eindresultaat: Oldeberkoop heeft zich tegen de bisschop gekeerd.

Het leger van de Friezen van De Kuunder en De Lende

Het leger, dat bisschop Wilbrand op Oldeberkoop afstuurt, kwam “uit het gebied van de Kuunder en De Lende” en “het telde ruim 4000 lichtbepapende Friezen”. Hoewel je geografische bepalingen in middeleeuwse kronieken nooit al te precies moet nemen, kan ik aan de hand van de narratio toch moeilijk tot een andere conclusie komen, dat de schrijver met de Friezen van De Kuunder en De Lende de Friezen tussen De Kuunder en De Lende bedoelt. Maar hoe kom je dan aan ruim 4000 man?? Dan moet de bevolking in dit gebied ruim 10.000 zielen geteld hebben. Dit kan niet.

Weststellingwerf telde in 1714 3592 inwoners (15). Maar dat is inclusief het gebied ten zuiden van De Lende. Neem ik voor het gebied ten noorden van De Lende dan grofweg 2/3 deel van de bevolking aan, dan kom ik voor 1714 op ± 2400 mensen tussen Kuunder en Lende. Gerke P. Mulder heeft een berekening gemaakt voor het aantal inwoners van

Appelscha ± 1400. Hij doet dat aan de hand van de oorkonde van 1408, waarin de boetes staan, die ieder Stellingwerfs dorp moet betalen aan bisschop Frederik van Blankenheim. Hij gaat er van uit, dat de boetes gebaseerd zijn op 2 1/2 oude schild per hoeve. Appelscha moet 50 oude schilden betalen en zou dan dus 20 hoeven geteld moeten hebben in 1408. Dat komt volgens hem overeen met andere beschikbare gegevens. Vervolgens gaat hij uit van 5 mensen per hoeve en zo komt hij uit op ± 100 inwoners in Appelscha in 1400. Deze berekening lijkt me heel redelijk (16).

Als ik deze berekening toepas op de dorpen van Weststellingwerf tussen Kuunder en Lende dan kom ik uit op ± 1500. De demografische ontwikkeling van West-Europa is bekend. Van 1000 tot 1300 neemt de bevolking toe. Van 1300 tot 1500 neemt de bevolking af o.a. door de pest. Vanaf 1500 gaat het aantal mensen in West-Europa weer stijgen. Op grond van deze gegevens zou je dan het aantal Friezen tussen Kuunder en Lende grofweg op 2000 (misschien 2500?) kunnen schatten. Maar dan kom ik dus op maximaal 1000 lichtbewapende mannen en zeker niet op 4000. En dan nog moet de bisschop alle weerbare mannen tussen 15 en 60 hebben opgeroepen. Maar dat is mogelijk, want als landsheer heeft hij het recht alle vrije mannen ter heervaart op te roepen en het offensief van 1232 heeft toch iets weg van een wanhoopsoffensief.

Niets dat het vermelden waard is

Maar ook als dit leger slechts 1000 man telde, dan is er nog steeds geen reden om bang te zijn voor dat ene dorpje Oldeberkoop. Desalniettemin doet het leger “niets wat het vermelden waard is”. En met deze zinsnede moeten we het doen. We kunnen slechts raden wat er gebeurd is. Als je het niets doen van dit bisschoppelijke leger vergelijkt met het niets doen van de bisschoppelijke legers in 1231 in Vollenhove, Ommen en Hardenberg, dan gebeurt er eigenlijk niets bijzonders. Maar vergelijk je het met de Friese legers in 1232 bij Nutspete en Bakkeveen, dan valt het wel erg op. De Friezen bij Nutspete en Bakkeveen verliezen weliswaar, maar ze strijden wel voor de bisschop. Aan het slot van de narracio worden de Friezen, met name zij die gesneuveld zijn, dan ook uitbundig geprezen. “Daarom achten wij hen voor de wereld verloren, maar voor God en de hemel gewonnen. Zij verblijden zich over Sint-Maarten (de kerk van Utrecht), zij bewenen Sint-Maarten, en dat is hun ware vroomheid” (17). De schrijver zal hierbij zeker niet de Friezen van Kuunder en Lende voor ogen hebben gehad.

Waarom dit leger niets gedaan heeft, weten we niet. Maar ik kan wel een aantal overwegingen te berde brengen, die hier wellicht toe hebben geleid. Als de Friezen van Kuunder en Lende het jaar daarvoor inderdaad zijn gesommeerd naar Vollenhove te komen, dan kan er wrevel ontstaan zijn, dat ze nu opnieuw hun hoeven moesten verlaten. Maar ook als ze daar niet geweest zijn, dan hebben ze vernomen, dat dat leger toen niets heeft gedaan. Hun enthousiasme voor de Drentse oorlog zal inmiddels aardig verminderd zijn. Wellicht, dat er enige sympathie voor de Drenten is ontstaan. Ook de opstelling van Steenwijk tegen de bisschop zal van invloed geweest zijn. Sommige dorpen hadden nog geen eigen kerk en hoorden nog bij de parochie Steenwijk. En dan is er Oldeberkoop. Je mag er niet te gemakkelijk van uitgaan, dat de toekomstige dorpen van Stellingwerf zich wel solidair met Oldeberkoop hebben verklaard. In deze godsdienstige tijd genoot een bisschop een groot gezag. Maar er ontstaat wel een spanningsveld tussen het gezag van de bisschop en een

16. Mulder, pag. 14; Berkenvelder, pag. 161-164.

17. Narracio, pag. 97.

natuurlijke vorm van solidariteit, die er tussen de dorpen tussen Kuunder en Lende ongetwijfeld al is geweest. In dit spanningsveld kan het voorbeeld van Oldeberkoop aanstekelijk hebben gewerkt. Eigenlijk had Oldeberkoop wel gelijk!! En dan zijn er nog de familie en vriendschapsbanden. Die zullen sterker zijn geweest in Holtpade en Ter Idzert dan in Spanga en Scherpenzeel.

Verzet tegen de opdracht van bisschop Wilbrand

Op basis van deze overwegingen durf ik de stelling wel aan, dat er bij de Friezen van de Kuunder en De Lende verzet is geweest tegen de opdracht van bisschop Wilbrand. Dat verzet kan verschillende vormen hebben aangenomen. Ik veronderstel, dat er niet zozeer actief verzet is geweest, maar vooral passief verzet. Het is heel goed mogelijk, dat vele Friezen van de Kuunder en De Lende gewoon thuis zijn gebleven en niet richting Oldeberkoop zijn gegaan. De vrouw was ziek, er moest een koe kalven etc. Ik veronderstel ook, dat de dorpsoudsten wel zijn gegaan. Zij waren zich bewust van de rechten van de landsheer. Maar misschien zijn zij met maar kleine groepjes “vrijwilligers” op weg gegaan. Het kan zijn, dat er daardoor op de verzamelplaats, ergens in of bij Nijeholtpade (?), geen 4000 of 1000 mannen bijeen zijn gekomen, maar slechts 200 a 300!! Dat kan voor de dorpsoudsten een reden tot overleg zijn geweest, waarbij men besloot weer naar huis te gaan. Dat zou dan toch actief verzet zijn geweest. Maar dit acht ik weinig waarschijnlijk. Meer voor de hand ligt, dat de bisschop een aantal dienstmannen naar Nijeholtpade heeft gezonden om de aanval op Oldeberkoop te leiden. Met 200/300 man kunnen deze dienstmannen echter geen potten breken. Wellicht heeft men voor de schijn nog twee dagen gewacht of er wellicht nog meer mannen zouden komen, maar toen het ging regenen (of i.d), was dat een mooi argument om het leger te ontbinden. Zo kan het gegaan zijn. Maar ik geef ruiterlijk toe, dat het ook anders gegaan kan zijn. Het blijft raden. Weten is niet aan de orde.

Eén ding staat echter vast. De Friezen van Kuunder en Lende hebben de opdracht van bisschop Wilbrand niet uitgevoerd. Ze hebben Oldeberkoop niet aangevallen. Alleen dat gegeven vormt al een daad van verzet, hoe passief dat verzet wellicht ook geweest is. De slag bij Oldeberkoop, die bisschop Wilbrand voor de Oldeberkopers en de overige Friezen van Kuunder en Lende in petto had, ging niet door!! En dat feit lijkt me van groot belang voor de geschiedenis van Stellingwerf.

Het einde van de Drentse oorlog

De Drentse oorlog loopt hierna snel ten einde. De narracio eindigt met de nederlagen bij Bakkeveen (12 sept. 1232) en bij Nutspete (20 sept. 1232). Het jaar daarop (1233) sterft bisschop Wilbrand. Zijn opvolger, Otto III van Holland, is meer op Holland georiënteerd en sluit vrede met de Drenten. Wat er precies is afgesproken weten we niet. Maar de kern is, dat de bisschop als graaf van Drenthe recht heeft op bepaalde inkomsten, maar het bestuur overlaat aan de heren van Coevorden. De nazaten van Rudolf van Coevorden zullen nog twee eeuwen lang schout/drost van Drenthe blijven en burggraaf van Coevorden. In de praktijk krijgt Drenthe een grote mate mate van onafhankelijkheid, waardoor Drenthe een eigen rechtssysteem kan ontwikkelen. De Drenten van hun kant stichten het Mariënklooster van Assen om de gevallen van Ane te gedenken.

Slotbeschouwing: Begint de Stellingwerfse geschiedenis in 1232??

Tijdens de Drentse oorlog verandert de houding van de Friezen van Kuunder en Lende, het latere Stellingwerf, t.o.v. hun landsheer, de bisschop van Utrecht. In 1228 geven ze de bisschop nog alle steun; in 1232 is er verzet. Oldeberkoop neemt het voortouw, de overige dorpen tussen Kuunder en Lende volgen. Wellicht schoorvoetend, wellicht met een zeker

enthousiasme. Maar in ieder geval hebben ze de opdracht van bisschop Wilbrand om Oldeberkoop tot de orde te roepen niet uitgevoerd.

Ik zie in dit verzet de voortekenen van het ontstaan van de vrije Friese landsgemeente Stellingwerf later in de 13^e eeuw. De eerste stappen worden gezet. Misschien dat kort na de gebeurtenissen van 1232 al enige dorpsoudsten contact met elkaar gezocht hebben. Zeker Oldeberkoop had redenen tot het afleggen van enige vriendschapsbezoeken. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat op stel en sprong het onafhankelijke Stellingwerf tot stand is gekomen. Er moest ongetwijfeld nog het nodige water door Kuunder en Lende stromen voor het zover was. Maar het begin was er.

We weten niet wanneer het onafhankelijke Stellingwerf is ontstaan. Ergens tussen 1232 en 1309 moet het gebeurd zijn. In 1232 zien we de eerste tekenen, in 1309, wanneer de naam Stellingwerf voor het eerst in de bronnen voorkomt, is Stellingwerf al een volgroeide vrije Friese landsgemeente met stellingen als rechter en bestuurder. Hans Mol dateert het ontstaan van Stellingwerf in de 2^e helft van de 13^e eeuw. Dan omarmen ook Westergo en Oostergo de Friese vrijheid, die al eerder was ontstaan in Oost-Friesland en de Friese ommelanden in het huidige Groningen. Deze Friese vrijheid betekent, dat men geen landsheer meer erkent en zelf rechtspraak en bestuur op zich neemt. In Westergo en Oostergo is de Friese vrijheid een reactie op de dreiging van de graven van Holland. In het zuiden van Friesland heeft men te maken met de bisschop. Maar juist in deze tijd zijn de bisschoppen van Utrecht overwegend zwak. Dat geldt met name voor Jan van Nassau (1267-1290), die steeds meer in zware financiële problemen komt. Die kan weinig tot niets ondernemen. Deze periode is dus bij uitstek geschikt voor de Friezen van Kuunder en Lende om de bisschop als landsheer buiten de deur te zetten, zich los te maken van het Sticht Utrecht (niet het bisdom Utrecht) en zich aan te sluiten bij de Friese vrijheid (18).

Het is dus alleszins redelijk er vanuit te gaan, dat de onafhankelijkheid van Stellingwerf tijdens de regeerperiode van Jan van Nassau tot stand gekomen is. Toch houd ik nog een kleine slag om de arm. Gezien de gebeurtenissen in 1232 is het ook niet helemaal onmogelijk, dat de vrije Friese landsgemeente Stellingwerf al eerder, bv. ± 1250, ontstaan is. Maar erg waarschijnlijk is dit niet.

We kunnen helaas geen jaartal vaststellen voor de onafhankelijkheid van Stellingwerf. Maar we hebben wel een jaartal voor de start van het proces, dat tot deze onafhankelijkheid heeft geleid. Dat is het jaartal 1232. In dat jaar worden de eerste stappen gezet. Daarom stel ik voor de geschiedenis van Stellingwerf niet langer in 1309 te laten beginnen, maar in 1232!!

1232---De slag bij Oldeberkoop, die niet doorging. De eerste stappen op weg naar De Vrije Natie der Stellingwerven. Bij Oldeberkoop begint de victorie!

18. Mol, 2010, pag. 18.

Bronnen en literatuur

- Een verhaal over Groningen, Drente, Coevorden. Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia*. Ingeleid, uitgegeven en vertaald door Hans van Rij, Hilversum, 1989.
- F.C. Berkenvelder, *Zwolse regesten II 1400-1425*, Zwolle 1983.
- Henk Bloemhoff, *Stellingwarf in de middeleeuwen*, Wolvege, 1991.
- Encyclopedie van Friesland*, Amsterdam/Brussel, 1958.
- Caspar van Heel, *De locale verhoudingen tussen Stellingwerf, het land van Vollenhove en Steenwijk aan het begin van de veertiende eeuw*, in: *Soe sullen die Stellinge...*, Berkoop, 2010.
- Sake Jager, Evert van Ginkel, *Archeologie van de Stellingwerven*, Oldeberkoop, 2005.
- J.A. Mol, *Stellingwerf en Schoterland als vrije Friese landsgemeenten en hun strijd met de bisschop van Utrecht*, : *Soe sullen die Stellinge...*, Berkoop, 2010.
- Gerke P. Mulder, *Appelsche*, Berkoop, 2010.
- T.H.Oosterwijk, *De vrije natie der Stellingwerven*, Assen, 1952.
- T.H.Oosterwijk, *Notities uit de Geschiedenis van de Ooststellingwerfse dorpen*, Oosterwolde 1986.
- G. Overdiep, *De slag bij Ane 1227*, Peize, 1977.